

**Az „értelemre merőleges” szemlélet mint a hang és a tekintet összefüggése
(Weöres Sándor *Harmadik szimfónia* és *Psyché* című műveinek néhány motívuma)**

Jelen konferencia-előadásom keretében Weöres Sándor költészetének egy vetületével szeretnék foglalkozni, melynek különös aktualitást ad Weöres Sándor születésének centenáriuma. Doktori dolgozatomban kései korszakának elemző újraértékelését igyekszem elkészíteni.

A csöngői költő *Psyché. egy hajdani költőné írásai.* című alkotása nemcsak érett korszakának, (az 1968-as *Merülő Saturnus* kötet utáni) legjobban szerkesztett műve, hanem értelmezője számára – úgy vélem – olyan lehetőség, mellyel a teljes Weöres-életműre rálátást nyithat, tekintve, hogy a *Psyché.* prizmaszerű sokszorozásban ismétli az életmű gesztusait. Részletesebb vizsgálata megfigyelhetővé teszi a Weöres oeuvre különböző törekvéseiben megnyilvánuló sokoldalúságot. Azt a sokhangúságot, mely műfajilag és poétikailag igen különböző lírai és színműírói munkásságának tétjét, az egyes alkotások jelentőségét is megvilágíthatóvá teszi. Amellett, hogy az 1945 utáni magyar irodalom egy sajátos (neo)avantgárd vetülete is érzékelhetővé válik a *Psyché* elemzésével; egy alapvetően konceptuális indíttatású költői ars poétikát látunk kibontakozni Weöres e művében, mely a hermeneutikai és nyelvfilozófia nagy kérdéseit a kompozíció sajátos kialakítása által játékosan veti fel, a költői nyelv immateriális lehetőségét kutatva és fogalmazva meg.

Kognitív műfaj-poétikai megközelítésemben a *Psyché.* többféle értelmezési lehetőséget felkínáló jellege, a (poszt)modern kultúra színterein zajló válságot „viszi színre” annak törésvonalait egymás után felrajzolva a tudomány, művészet és az élet esztétikai létmódja közt közvetítő mű pseudo-utopikus koncepciójában, egyfajta kognitív térképpé válik. Mely a különböző tudatformák határterületeit, mintegy a (poszt)modernitásban a törés mentes egység lehetetlenségét fogalmazza meg, ugyanakkor e törések mentén haladó egymással össze nem egyeztethetőnek vélt tudatformák különbözőségével mint látszatszerűséggel szembesít. Weöres tehát olyan enciklopedikus művet szerkesztett, mely az individuumról vallott elképzelését tekintve (jól ismertek Weöres nyilatkozataiban „személyiség-fölötti” szemléletről tett észrevételei) a múlt század fenomenológiai és esztétikai-hermeneutikai fordulatokban bővelkedő filozófiája nyomán a pszichológia kortárs elméletei is igazolni látszanak, amennyiben mindezek központi problémája, a nyelvi megelőzöttség kérdése.

Úgy vélem, a weöresi életmű – sokat vitatott – „egyénség ellenes” koncepciója nyilatkozatainál sokkal összetettebben és koherensebben nyilatkozik meg műveiben, ennek felfejtését és a mélylélektanból sokat merítő Jacques Lacan elméleti iskolája nyomán kialakult elméleti hagyománnyal való összevetését mindenképp érdeklődésre számot tartónak gondolom.

Minthogy Weöres Sándor egész életművében megfigyelhető, egyfajta kísérletező hajlam, mely a nyelvvel dolgozó ember lehetőségkészsletével a nyelvében magát és a világot felfogó emberi lényre kérdez rá. A nyelv „hátsó, kapcsolótábláinál való matatás” ahogy egy elemzője fogalmazta, nem öncélú Weöres művészetében, hanem a személyiség sokrétegű működésének felfejtését célzó elhivatottság, mely a költői nyelvben és az által történik meg. A Weöres által sokat emlegetett irracionális tartomány szondázására tett kísérletei megnyilvánulásaként még a halandzsa, nonszensz, lettrista, illetve agrammatikus szerveződésű szövegek esetében is megfigyelhető, hogy a költői nyelv grammatikai-retorikai sajátosságai mellett a performativitás kérdései – természetesen nem elméleti problémaként, hanem az alkotás gyakorlatában – élénken foglalkoztatják. Érvényes ez az ún. hosszúversekre vagy mitológiai versekre is. E szövegek bonyolultsága miatt érdemesnek tűnik annak behatóbb vizsgálata, hogy a grammatikai személy(ek) milyen pragmatikai viszonyokat tárnak fel az egyes versekben, s hogy miként jelenik meg ez a probléma a *Psyché*-ben.

Mivel azonban Weöres *Psyché* című műve bonyolult szervezettségének leírására, a mű technikai interpretációjára egy 15 perces előadás keretében nincs mód. Ezért egy rövidebb bár nem kevésbé összetett szöveg a *Harmadik szimfónia* példáján igyekszem majd konkrétan bemutatni, a *Psyché*-ben is megjelenő problémát, utalásokkal tehát e kései műre, hogy milyen összefüggéseket találhatunk az említett Weöres művek poétikai megoldásaiból következtethető, a költői nyelv működésére vonatkozó; és a mélylélektant az összehasonlító irodalomelmélet felől vizsgáló elméletek közt. A pszichoanalízissel behatóan foglalkozó Jacques Lacan XI. párizsi előadásait interpretáló amerikai tanulmánykötet egyik elemzése kapcsán, Ellie Ragland értelmezését követve utalok majd arra, hogy a *tekintet(gaze)* és a *hang(voice)* összefüggései miként motiválják a személyiség azon tudattalan működéseit, melyek a beszéd kialakulásakor fontos szerepet kapnak. Reménykedve abban, hogy az itt említett értelmezés segítségemre lesz Weöres Sándor költői szövegeiben is tematizálódó problémának megvilágításában, mely úgy hiszem, az életmű egyik sarokpontja.

Weöres Sándor életművének egy meghatározó ívét szeretném konferencia előadásomban felrajzolni egy korábbi vers a *Harmadik szimfónia* és egy kései mű a *Psyché. Egy hajdani költőné írásai*. megidézésével. Az irodalomtudomány a *Harmadik szimfóniát* úgy tartja számon, mint amelyben elsőként fogalmazódik meg az „*értelemre merőleges szemlélet*”. Feltételezésem szerint az e szemléletben fogant alkotásokat és az „*értelemre merőleges*” weöresi szemlélet lényegét a pszichoanalitikus elméletek egy a *tekintetre* és *hangra* vonatkozó összefüggése világíthatja meg leginkább. Jacques Lacan elméletében a *tekintet* és *hang* szerepe, hogy a személyiség vágykonstrukcióival a tudattalan egy sajátosan nyelvi dimenziójaként értett rétegének feltérképezésére szolgáljon.

Weöres *Harmadik szimfóniájában* megfogalmazódó vágy-motivika olyan szubjektum-, világ- és nyelv-felfogást előlegez meg, amely kikristályosodott formában, Weöres kései művében a *Psyché*-ben tűnik fel újra.

Elemzésemmel bizonyítani szeretném, hogy néhány motivikus egyezésen túl e motívumok visszatérésének lényegibb alapja van. A felvetett vágy-motívum nem, mint témasor érdekes, hanem mint a már a szimfóniában is alkalmazott kiasztikus felcserélésekre építő olvasásalakzat, paul de man-i értelemben használt, *prosopopeia* alkalmazása, ami a *Psyché*-könyvben kinetikus szerkezetként megvalósul, Weöres szemléletének olyan komplexitását feltételezi, mely az ember tudatos és tudattalan működéseinek feltérképezésében Lacan Borromean-gyűrű ábráival szimbolizált személyiségkoncepciójával rokonítható.

Amennyiben nem pusztán meghökkentő szófordulatként értjük az „értelemre merőleges” szemléletet, amit Weöres levelezésében arspoetikus jelleggel később is fejteget, akkor talán az egyik legalkalmasabb terepnek ígérkezik e szemlélet mentén kibontani a weöresi költészet meghatározó vonulatát, hogy a költői nyelvben a jelentésképzés és performativitás kérdéseit vizsgálva, a költői nyelv által konstituált, a műben létrejövő hangban milyen minőségek szólaltathatók meg, s ezeknek milyen az egymáshoz való viszonya. A *Harmadik szimfónia* képi struktúrája milyen eltérő nézőpontokat engedélyez olvasójának. Illetve, hogy miként bonthatók ki Weöres mesterművében, a *Psyché*-ben azon vonatkozások, melyek jelen konferencia-felhívásban megfogalmazott kérdésre adott válaszként is értelmezhetők, a kultúra különböző területein zajló válság szindrómáit egyetlen fókuszba gyűjtve tárják fel.

Előadásomban célszerű figyelembe venni természetesen a két tudomány terület (a pszichoanalitikus elméletek és az irodalomtudományban használt) terminológiai különbségekből adódó problémák mellett azt a megkerülhetetlen tény is, hogy az itt felhasználni kívánt pszichoanalitikus-elmélet nem a vers létrangjának, poétikai sajátosságainak felfejtéséhez ad kulcsot, hanem a befogadáshoz. Ezért vázlatos formában utalni fogok a művek (mintegy divinotorikus megértése számára felhasználni kívánt pszichoanalitikus elmélet mellett) a technikai interpretációként adódó retorikai-poétikai vonatkozásokat felfejthetővé tevő irodalmi elméletekre is. Az irodalom az életből veszi motívumait és nem fordítva, ennek megértéséhez a tudomány jó esetben segédszemponatokkal szolgálhat.

Tisztelettel:

Szabó Anita